

Олег Оксанюк,
адвокат, доктор філософії за спеціальністю
081 Право
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0547-2712>

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ПРАВА НА МАТЕРИНСТВО У ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ ТА СУДОВІЙ ПРАКТИЦІ

У науковій статті здійснено дослідження поняття та змісту права на материнство, розкрито особливості здійснення та захисту цього особистого немайнового права. Зокрема, зазначено, що право на материнство можна розглядати як особисте немайнове право жінки, яке вона має незалежно від перебування у зареєстрованому шлюбі, яке охоплює такі правомочності, як: можливість народити дитину (репродуктивна функція, право на вагітність), право на забезпечення охорони здоров'я під час пологів, право відмовитися від народження дитини, право вимагати у третіх осіб не позбавляти жінку можливості народити дитину у відшкодування шкоди у разі позбавлення такої можливості. Такі елементи права на материнство як право на створення у сім'ї умов для збереження здоров'я жінки та народження здорової дитини, право на створення у сім'ї умов для поєднання материнства із здійсненням нею інших прав та обов'язків, а також право на розірвання шлюбу у разі небажання чоловіка мати дитину або нездатності його до зачаття дитини прямо пов'язуються із правовим статусом жінки як дружини у зареєстрованому шлюбі. Судовий захист права на материнство здійснюється в контексті надання права на шлюб особі, яка досягла шістнадцятирічного віку та вирішення справ про визнання материнства.

Ключові слова: подружжя; особисте немайнове право подружжя; право на материнство; репродуктивні права; право на вагітність.

Оксаниук О.

The concept and content of the right to maternity in legal doctrine and court practice

The scientific article examines the concept and content of the right to maternity, reveals the specifics of the implementation and protection of this personal non-property right of wife. In particular, the author notes in the article that the right to motherhood can be considered as a personal non-property right of a woman, which she has regardless of being in a registered marriage, which includes such rights as: the ability to give birth to a child (reproductive function, the right to pregnancy), in including the use of assisted reproductive technologies, the right to health care during childbirth, the right to refuse to give birth to a child, the right to demand from third parties not to deprive a woman of the opportunity to give birth to a child, and to compensation for damage in the event of deprivation of such an opportunity. Such elements of the right to motherhood as the right to create conditions in the family for the preservation of a woman's health and the birth of a healthy child, the right to create conditions in the family for combining motherhood with the exercise of other rights and responsibilities, as well as the right to divorce in the case of a man's unwillingness to have a child or his inability to conceive a child is directly related to the legal status of a woman as a wife in a registered marriage. The rights associated with the fact that a woman is in a registered marriage also include the right to require the husband to take part in impregnating his wife, including with the use of assisted reproductive technologies. Such a woman's right as the right to use assisted reproductive technologies (the right to artificial reproduction), in our opinion, this right is also an element of the right to motherhood, although it is not directly defined in Article 49 of the Family Code of Ukraine, since this right ensures the natural existence of natural persons and is aimed at the implementation of the reproductive function. Judicial protection of the right to motherhood is carried out in the context of granting the right to marry to a person who has reached the age of sixteen and resolving cases of recognition of motherhood.

Keywords: married couple; personal non-property right of spouses; the right to maternity; reproductive rights; the right to pregnancy status.

Постановка проблеми. Одним із найважливіших особистих немайнових прав подружжя є право на материнство, яке передбачає як потенційну можливість для дружини народити дитину або відмовитися від цього, так і на створення необхідних умов для збереження здоров'я дружини під час її вагітності та після народження дитини, життя та здоров'я дитини, можливості поєднання материнства із здійсненням дружиною інших прав та обов'язків, а в разі порушення цього права – можливість відшкодування заподіяної

шкоди. Якщо перший елемент права на материнство, перша правомочність належить будь-якій жінці незалежно від перебування у зареєстрованому шлюбі, то інші – належать саме жінці, яка є одним із подружжя, тобто перебуває в зареєстрованому шлюбі. Саме тому в ст. 49 Сімейного кодексу України визначено зміст права на материнство як особистого немайнового права дружини [1]. Право на материнство важливе не тільки для жінки, а й для всього суспільства, оскільки сприяє збереженню та розвитку нації, формуванню здорового покоління та забезпеченню демографічного благополуччя країни. У зв'язку із цим, відповідне право не просто визначене як одне із особистих немайнових прав подружжя, а й захищається державою, яка забезпечує реалізацію цього права через систему соціальних гарантій, яка охоплює безоплатну медичну допомогу під час вагітності та пологів, декретну відпустку та виплати, а також різноманітні програми підтримки сім'ї та материнства, здійснює захист цього права, в т. ч. в суді через визнання материнства, встановлення факту материнства, вирішення спору про материнство, відшкодування шкоди, що зумовила позбавлення жінки репродуктивної функції, усунення умов, що обмежують право на материнство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тематика поняття та правової природи права на материнство як особистого немайнового права подружжя стала предметом дослідження таких науковців, як Е. М. Багач, Ю. В. Білоусов, В. А. Ватрас, А. С. Дутко, В. О. Кожевникова, З. В. Ромовська, В. І. Труба, С. О. Харитонов, Ю. С. Червоний та ін. Водночас сьогодні право на материнство розуміється у сімейно-правовій доктрині неоднозначно, що зумовлює актуальність та важливість дослідження теоретико-правових та прикладних питань здійснення та захисту права на материнство.

Метою статті є дослідження поняття та змісту права на материнство, особливостей його здійснення та захисту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Право на материнство у сімейно-правовій доктрині розуміється по-різному, однак виводиться воно з іншого поняття – поняття «материнство». Так, З. В. Ромовська розуміє материнство як біосоціально-психологічно-правовий стан жінки від моменту вагітності і народження дитини й доти, доки житиме жінка або її діти [2, с. 395]. Цим материнство розуміється як в юридичному сенсі (як певний правовий статус, сукупність певних прав та обов'язків, які виникають від час виникнення відповідного стану материнства), так і в сенсі біологічному та соціальному. Так само материнство розуміють інші вчені, зокрема В. М. Москалюк [3] та О. М. Ганкевич [4, с. 97].

Через категорію сімейних відносин, спрямованих на захист інтересів матері, її дитини та на реалізацію можливості жінки здійснювати репродуктивну функцію і реалізовувати в подальшому права та обов'язки як матері дитини, розглядає материнство В. С. Гопанчук [5, с. 78–79].

Інший підхід до розуміння сутності материнства – розгляд його як суб'єктивного права. Так, В. О. Кожевникова розглядає материнство як можливість вирішувати питання свого материнства, яка охоплюється різноманітним спектром варіантів поведінки (права мати дитину, права на вибір поведінки, пов'язаної з відмовою від материнства), як правовий та фізіологічний стан материнства, коли йдеться про встановлення стійкого правового зв'язку між матір'ю та дитиною. Цей аспект охоплюється різноманітним спектром правочинностей: від права на повагу сімейного життя до комплексу прав, закріплених у сімейному законодавстві [6, с. 130–131].

На думку А. Р. Яцюк, яка також розглядає материнство як суб'єктивне сімейне право жінки, його можна розуміти з біологічної та з правової точки зору. Так, материнство з біологічної точки зору – це можливість жінки реалізувати свою репродуктивну функцію через зачаття та народження дитини природним способом, або за наявності медичних показань, передбачених законодавством у медичній сфері, за допомогою допоміжних репродуктивних технологій (штучне запліднення, сурогатне материнство), із правової – відповідне особисте немайнове право подружжя, яке охоплює три правомочності: на реалізацію належного права на материнство або відмову від цього, на вимогу від інших осіб поведінки, яка сприятиме здійсненню права на материнство та не перешкоджатиме йому, на захист порушеного, оспорюваного або невизнаного права через застосування відповідних способів захисту, в т. ч. судом [7, с. 109]. Схожої думки на складові права на материнство – як біологічну та соціальну складові (перша охоплює право вирішувати питання про зачаття дитини та право вирішувати питання про переривання вагітності або виношування та народження дитини після зачаття, друга – батьківські права, які виникають після народження дитини) приймається О. В. Ієвіна [8].

Звичайно, в сімейно-правовій доктрині наявні інші підходи щодо змісту права на материнство. Так, на думку А. О. Дутко, право на материнство охоплює: право на вагітність; право на забезпечення охорони здоров'я під час вагітності, пологів; право на відмову від народження дитини; право на соціальний захист та соціальні гарантії, які надаються жінкам, які народили дитину [9, с. 192]. В. І. Труба додатково крім вище

визначених виділяє також відповідні батьківські права, яких жінка набуває після народження дитини, реалізуючи своє право на материнство, а також право на утримання після народження дитини [10, с. 232–233] (хоча останнє є самостійним майновим правом одного із подружжя, яке воно має в інших випадках, наприклад у разі непрацездатності). Схожий перелік елементів права на материнство визначає В. А. Ватрас, який додатково до правомочностей, прямо визначених у ст. 49 Сімейного кодексу, виокремлює також право на зачаття дитини (яке охоплює також право на переривання вагітності) і право вимагати від чоловіка взяти участь у заплідненні дружини, в т. ч. із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій [11, с. 300].

Питання про включення права на материнство саме до особистих немайнових прав подружжя, а не жінки як фізичної особи, є неоднозначним. Так, на думку Е. М. Багач, Ю. В. Білоусова та В. А. Ватраса, право на материнство є природним правом жінки, визначеним та гарантованим Конституцією, а тому фактично повинне належати не тільки дружині у зареєстрованому шлюбі, а й будь-якій жінці, в т. ч. яка перебуває у фактичних шлюбних відносинах [12]. Як особисте немайнове право фізичної особи розглядає право на материнство й А. Р. Яцюк [7, с. 110]. На думку Ю. С. Червоного, право на материнство є елементом правоздатності жінки незалежно від перебування її в зареєстрованому шлюбі, причому окреме право на материнство виникає вже після народження дитини [13, с. 82]. Із цим погодитися не можемо, оскільки ще до зачаття дитини жінка має право на компенсацію шкоди у разі позбавлення жінки можливості народити дитину (репродуктивної функції), а тому відповідне право як особисте немайнове право подружжя належить жінці з моменту набуття статусу подружжя, тобто з моменту державної реєстрації шлюбу.

Можемо частково погодитися із думкою про те, що право на материнство належить будь-якій жінці, а не тільки тій, яка перебуває у зареєстрованому шлюбі. По-перше, для встановлення факту материнства, визнання материнства не має значення сімейний стан жінки; по-друге, можливість народити дитину (репродуктивна функція) не залежить від факту державної реєстрації шлюбу, це саме стосується права на компенсацію шкоди, заподіяної позбавленням цієї можливості. У цій частині право на материнство дійсно є правом жінки як фізичної особи. Водночас такі елементи права на материнство як право на створення у сім'ї умов для збереження здоров'я жінки та народження здорової дитини, право на створення у сім'ї умов для поєднання материнства із здійсненням нею інших прав та обов'язків, а також право на розірвання шлюбу у разі небажання чоловіка мати дитину або нездатності його до зачаття дитини прямо пов'язуються із правовим статусом жінки як дружини у зареєстрованому шлюбі. Говорячи про таке право жінки, як право на застосування допоміжних репродуктивних технологій (право на штучну репродукцію), то на нашу думку, це право також є елементом права на материнство, хоч це прямо не визначено у ст. 49 Сімейного кодексу України, оскільки це право забезпечує природне існування фізичних осіб та спрямоване на здійснення репродуктивної функції [14, с. 132].

Питання захисту права на материнство визначає П. І. Салюк. На його думку, судовий захист права на материнство здійснюється в контексті надання права на шлюб особі, яка досягла шістнадцятирічного віку та вирішення справ про визнання материнства. У першому випадку підставою для прийняття рішення про надання права на шлюб особі, яка досягла шістнадцятирічного віку стало те, що така особа має намір зареєструвати із заінтересованою особою шлюб і найближчим часом реалізувати своє право на материнство, оскільки є вагітною, в другому випадку – підставою для подання позову про визнання материнства є саме те, що право на материнство цієї особи порушене (правова позиція, викладена у постанові Верховного Суду від 24 квітня 2022 року у справі № 314/3131/20 [15, с. 107–108].

Висновки. На підставі вище викладеного наукового дослідження визначено, що право на материнство можна розглядати як особисте немайнове право жінки, яке вона має незалежно від перебування у зареєстрованому шлюбі, яке охоплює такі правомочності, як: можливість народити дитину (репродуктивна функція, право на вагітність), у т. ч. із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій, право на забезпечення охорони здоров'я під час пологів, право відмовитися від народження дитини, право вимагати у третіх осіб не позбавляти жінку можливості народити дитину і на відшкодування шкоди у разі позбавлення такої можливості. Такі елементи права на материнство, як право на створення у сім'ї умов для збереження здоров'я жінки та народження здорової дитини, право на створення у сім'ї умов для поєднання материнства із здійсненням нею інших прав та обов'язків, а також право на розірвання шлюбу у разі небажання чоловіка мати дитину або нездатності його до зачаття дитини прямо пов'язуються із правовим статусом жінки як дружини у зареєстрованому шлюбі. До правомочностей, пов'язаних із фактом перебування жінки в зареєстрованому шлюбі також належить право вимагати від чоловіка взяти участь у заплідненні дружини, в т. ч. із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій. Щодо права жінки як права на застосування допоміжних репродуктивних технологій (право на штучну репродукцію), то, на нашу думку, це право

також є елементом права на материнство, хоч це прямо не визначено у ст. 49 Сімейного кодексу України, оскільки це право забезпечує природне існування фізичних осіб та спрямоване на здійснення репродуктивної функції. Судовий захист права на материнство здійснюється в контексті надання права на шлюб особі, яка досягла шістнадцятирічного віку та вирішення справ про визнання материнства.

Список використаних джерел

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-14> (дата звернення: 10.01.2024)
2. Ромовська З. В. Українське сімейне право: підручник для студ. вищ. навч. закл. Київ : Правова єдність, 2009. 500 с.
3. Москалюк В. М. Право на материнство (батьківство) за Сімейним кодексом України. *Наукові засади та практика застосування нового Сімейного кодексу України* : зб. наук. праць за матеріалами круглого столу. Київ, 2006. С. 124–129.
4. Ганкевич О. М. Поняття батьківства та материнства у сімейно-правовій доктрині. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2014. Вип. 36. С. 89–99.
5. Сімейне право України : підручник / за ред. В. С. Гопанчука. Київ : Істина, 2002. 304 с.
6. Кожевнікова В. О. Здійснення та обмеження права особи на материнство, батьківство: компаративістичний аспект. *Часопис Київського університету права*. 2017. № 2. С. 130–133.
7. Яцюк А. Р. Право на батьківство та материнство як особисті немайнові права. *Правова держава*. 2023. № 49. С. 101–112.
8. Ієвіня О. В. Право на материнство та батьківство як особисті немайнові права подружжя. *Університетські наукові записки*. 2011. № 2. С. 97–100.
9. Дутко А. Сучасний стан правового регулювання особистих немайнових прав та обов'язків подружжя. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2019. Вип. 21. С. 190–196.
10. Труба В. І. Поняття та загальна класифікація сімейних правовідносин: дис. ... докт. юр. наук.; спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Одеса, 2020. 470 с.
11. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 12.: Сімейне право. Редкол. В. І. Борисова (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук. України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2021. 480 с.
12. Багач Е. М., Білоусов Ю. В., Ватрас В. А., Давидова Н. О., Кодинець А. О. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. Київ : Ліга, 2010. 577 с.
13. Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України / За заг. ред. Є. О. Харитонова. Харків : ТОВ «Одіссей», 2006. 552 с.
14. Слободська І. А., Процько В. М. Законодавче закріплення реалізації права на штучну репродукцію. *Юридичний вісник*. 2021. № 1 (58). С. 128–134.
15. Салюк П. І. Захист сімейних прав та інтересів судом : дис. ... докт. філ. наук; спец. 081 – Право. Хмельницький, 2023. 238 с.

References

1. Simeinyi kodeks Ukrainy [Family Code of Ukraine] (2002, January 10). *Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-14> [in Ukrainian]
2. Romovska, Z. V. (2009). *Ukrainske simeine pravo [Ukrainian family law]*. Kyiv: Pravova yednist [in Ukrainian]
3. Moskaliuk, V. M. (2006). Pravo na materynstvo (batkivstvo) za Simeinym kodeksom Ukrainy [The right to maternity (parenthood) according to the Family Code of Ukraine]. *Naukovi zasady ta praktyka zastosuvannya novoho Simeinoho kodeksu Ukrainy – Scientific principles and practice of applying the new Family Code of Ukraine*. A collection of scientific works based on the materials of the roundtable discussion, 124-129 [in Ukrainian]
4. Hankevych, O. M. (2014). Poniattia batkivstva ta materynstva u simeino-pravovii doktryni [Concepts of paternity and motherhood in family law doctrine]. *Aktualni problemy vdoskonalennia chynnoho zakonodavstva Ukrainy – Actual problems of improving the current legislation of Ukraine*, 36, 89-99 [in Ukrainian]
5. Hopanchuk, V. S. (Ed.) (2002). *Simeine pravo Ukrainy [Family law of Ukraine]*. Kyiv: Istyna [in Ukrainian]

6. Kozhevnykova, V. O. (2017). Zdiisnennia ta obmezhennia prava osoby na materynstvo, batkivstvo: komparatyvistychnyi aspekt [Implementation and limitation of a person's right to motherhood and paternity: a comparative aspect]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava – Journal of the Kyiv University of Law*, 2, 130-133 [in Ukrainian]
7. Yatsiuk, A. R. (2023). Pravo na batkivstvo ta materynstvo yak osobysti nemainovi prava [The right to paternity and maternity as personal non-property rights]. *Pravova derzhava – Constitutional state*, 49, 101-112 [in Ukrainian]
8. Yievinia, O. V. (2011). Pravo na materynstvo ta batkivstvo yak osobysti nemainovi prava podruzhhia [The right to maternity and paternity as personal non-property rights of spouses]. *Universytetski naukovy zapysky – University scientific notes*, 2, 97-100 [in Ukrainian]
9. Dutko, A. (2019). Suchasnyi stan pravovoho rehuliuвання osobystykh nemainovykh prav ta oboviazkiv podruzhhia [The current state of legal regulation of personal non-property rights and obligations of spouses]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnikha». Serii: Yurydychni nauky – Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: Legal sciences*, 21, 190-196 [in Ukrainian]
10. Truba, V. I. (2020). Poniattia ta zahalna klasyfikatsiia simeinykh pravovidnosyn [Concept and general classification of family legal relations]. *Doctor's thesis*. Odesa [in Ukrainian]
11. Borysova, V. I. (Ed.) (2021). *Velyka ukrainska yurydychna entsyklopediia [Great Ukrainian legal encyclopedia]*, 12. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian]
12. Bahach, E. M., Bilousov, Yu. V., Vatras, V. A., Davydova, N. O. & Kodynets, A. O. (2010). *Simeinyi kodeks Ukrainy: nauково-praktychnyi komentar [Family Code of Ukraine: scientific and practical commentary]*. Kyiv: Liha [in Ukrainian]
13. Kharytonov, Ye. O. (Ed.) (2006). *Nauково-praktychnyi komentar do Simeinoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary to the Family Code of Ukraine]*. Kharkiv: «Odissei» LLC [in Ukrainian]
14. Slobodska, I. A. & Protsko, V. M. (2021). Zakonodavche zakriplennia realizatsii prava na shtuchnu reproduktsiiu [Legislative consolidation of the realization of the right to artificial reproduction]. *Yurydychnyi visnyk – Legal Bulletin*, 1 (58), 128-134 [in Ukrainian]
15. Saliuk, P. I. (2023). Zakhyst simeinykh prav ta interesiv sudom [Protection of family rights and interests by the court]. *PhD thesis*. Khmelnytskyi [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 12.02.2024